

Fundatio civitatis

FUNDATIO CIVITATIS

Zrození královského města
Českých Budějovic

OBSAH

Předmluva	13
I. VLÁDA NAD JIŽNÍMI ČECHAMI	15
Krajina Vítkovců či rozdělení sfér?	15
Přemyslovská založení na jihu	19
II. BUDĚJOVICE PŘED BUDĚJOVICEMI	25
Krajina soutoku	25
Páni ze Železnice	28
Budivojovice	31
Rožnov – Stradonice	35
III. ZROZENÍ MĚSTA	38
Proč ne Doudleby?	38
Prostor pro královo město	38
Lokátor	42
Zakládací listina města. Byla-li, či nebyla?	45
Výběr místa	46
Podoba staveniště	47
Zahájení prací	48
10. březen 1265	49
Město na šachovnici	51
Provozce, pruty, lokty	53
Půdorys města a jeho deformace	54
Král u Budějovic	65
Jméno města	66

IV. PODOBA NOVÝCH BUDĚJOVIC	68
Rychlost výstavby a zdroje materiálu	68
Dominikánský klášter	70
Farní kostel sv. Mikuláše	80
Hradby	86
Otázka městského hradu	92
Měšťanské příbytky	95
Ulice a jejich povrch	101
Vodní toky	102
Předměstí	107
Dálkové komunikace	109
V. MĚSTO ZAČÍNÁ ŽÍT	111
Obyvatelstvo a jeho jazyk	111
Řemesla, hmotná kultura	114
Městská správa a soudnictví	117
Klaric	122
Městský znak a pečeť	123
Otázka stříbrných dolů a mincování	125
Budování velkostatku	128
Vítkovská epizoda	131
Budějovice! Praha!	134
Cesta na výsluní	134
VI. MÝLKY, MÝTY, POVĚSTI	136
Omyly a mýty	136
Založení města v pověstech	138
VII. OZVĚNY HIRZOVA URBANISMU	140
VIII. NAROZENINY MĚSTA	143
IX. PRAMENY A LITERATURA	147
Napsáno o počátcích města	147
Přehled literatury	150
Zkratky	157
Poděkování	158

*Vědouce,
že v množství lidu jest sláva panovníkova,
a že v početnosti poddaných zvyšuje se čest
a moc královského majestátu,
staráme se, ke cti a slávě našich zemí,
aby místa pustá a neschůdná,
jejichž poloha k tomu vhodná jest a příhodná,
syny lidskými obydlena a obdělána byla,
aby prospívala Boží poslušnosti
a lidem k užítku ...*

Zakládací listina města Poličky,
27. září 1265

Milý čtenáři,

na stránkách této knihy budeme vyprávět o vzniku a prvních létech bytí královského města Českých Budějovic, které se zrodilo z vůle „zlatého a železného krále“ a patřilo k vrcholům Přemyslovy dobře promyšlené kolonizační politiky. Nahlédneme do míst, kde se snoubí Vltava s Malší, v jejichž vodní hladině se namísto rákosí a pobřežních křovisek začaly zrcadlit pyšné siluety hradebních věží a kláštera bratří kazatelů.

Města jako Budějovice vtrhla do české krajiny znenadání a musela na své okolí působit ohromujícím dojmem. Převrátila zaběhlý život naruby. Zemědělný lid tady pokojně žil a vnímal koloběh času, vracejícího se stále znovu a znovu do výchozího bodu, od sklizně do sklizně, dokud mu měšťané nenapověděli, že čas vlastně běží kupředu, a že se dá zpeněžit. Měšťané byli důležitými nositeli pokroku, s jeho dobrými i nedobrymi vlastnostmi. S trochou nadsázky lze říct, že města nevynalezla jen přechod z cyklického času na čas lineární, nýbrž také nový systém práva, moderní účetnictví a chiméru ekonomického růstu. Ať si to uvědomujeme nebo ne,

společnost středověkých měst kopala základy dnešní evropské kultury.

Následující kapitoly nás přenesou do časů, kdy se Budějovice teprve učily být městem. Kdy se měšťané učili vyhřívat v královské přízni a být hrdí na své město, které ovšem dosud tvořily jen skromné dřevěné domy, napolo zahloubené pod zem. Kdy blátivé díry v ulicích byly tu a tam zasypány kamením, aby je vzápětí opět rozdupala stáda dobytka, přihnaná odněkud z Uher, anebo rozjezdila kola těžkých vozů, přivázejících kámen na stavbu Božích chrámů. Podíváme se do doby, kdy pravost křesťanské víry hlídali „psi Páně“, jak se někdy slovní hříčkou říkalo dominikánům, a kacíři raději skrývali své vyznání před inkvizicí. Do doby, kdy Budějovice dennodenně ožívaly ruchem řemeslných dílen, ale se soumrakem jejich dílo utichalo, aby hlavy unavených řemeslníků mohly ztěžknout budějovickým pivem, a sládek Zachariáš si mohl mnout ruce při pomýšlení na tučný zisk. Kdy se město každý večer nořilo do úplné tmy a přímo nad čtvercem náměstí se rozklenulo černočerné nebe plné hvězd ...

I.

VLÁDA NAD JIŽNÍMI ČECHAMI

Krajina Vítkovců či rozdělení sfér?

Třinácté století přineslo českým zemím dotud nevídané změny, které nadobro přetvořily společnost, hospodářský systém i krajinu. Jedna z největších proměn se dotkla struktury osídlení a s ní šla ruku v ruce také proměna správního uspořádání státu. Přemyslovská knížata v předchozích staletích budovala soustavu opevněných hradišť, která zajišťovala výkon soudní moci, vybírání berní, vojenskou ochranu a kromě toho se stala také středisky církevní správy, sloužící k upevnování křesťanské víry mezi lidem. Pánem hradiště i příslušného území byl kastelán, jemuž tyto pravomoci svěřoval panující Přemyslovec. Protože jižní Čechy patřily k okrajovým končinám země, vyrostla tu od druhé poloviny 10. století jen poměrně řídká síť takových hradeckých center: jednalo se o Chýnov, Doudleby, Netolice, Prácheň a možná Bechyni.

Za vlády Přemysla Otakara I. a Václava I. se ke slovu stále naléhavěji hlásila šlechta, vzešlá z řad dřívějších družiníků českého knížete a krále. Její sebevědomí mohutnělo, koncem 12. století si zajistila dědičnou držbu svých pozemkových majetků a začala usilovat také o podíl na politické moci v zemi. Kromě ní se stále významnějším držitelem půdy stávaly církevní instituce, přijímající zbožné dary

od panovníků nebo od předních velmožů. Kolem přelomu 12. a 13. století zintenzivnil kolonizační proces, jehož cílem bylo zúrodnit dosud neosídlená území a ekonomičtěji využít starší sídelní oblasti. Česká krajina se rozdrobila do bezpočtu malých celků, které dostávaly čím dál zřetelnější hranice, zatímco „země nikoho“ ubývalo. Král přitom zůstával jen jedním z mnoha feudálních vlastníků půdy, jehož doména se časem zmenšovala a tříštila.

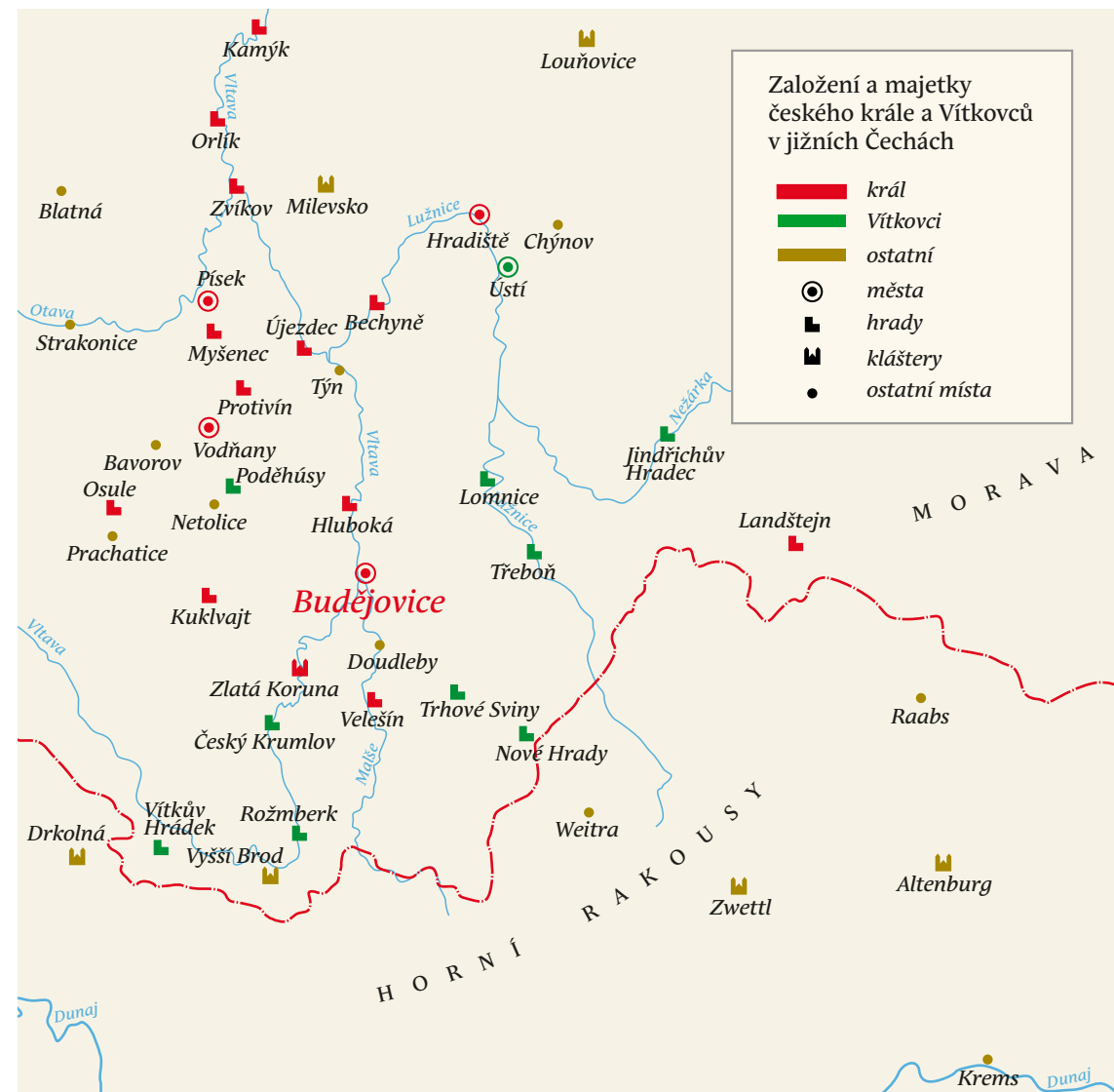
V jižních Čechách získala značný majetek například vyšehradská kapitula, pražské benediktinky, kláštery ostrovský, strahovský či domácí klášter milevský. Jako hlavní činitel se tu však etablovali Vítkovci, ambiciózní šlechtický rod erbu pětিলisté růže, pocházející z okolí Prčice a využívající nevelkého zájmu panovníků o tyto končiny. Majetkově pronikali do jižních Čech od severu, ale velmi brzy dokázali ovládnout pohraniční oblasti, rozvíjet zde kolonizační úsilí a propojit je se svými državami na rakouské straně. Již v první třetině 13. věku vybudovali sídlo v Třeboni, Jindřichově Hradci a Příběnicích, nejpozději kolem poloviny století vypučely odnože vítkovských růží v Lomnici nad Lužnicí, Trhových Svinech, Nových Hradech, Rožmberku, Českém Krumlově a snad v Borovanech. Aby napomohli rozvoji ekonomiky, podporovali příslušníci

rodu vznik prvních tržních center, a jejich velkou pýchou se stal klášter Vyšší Brod, založený Vokem z Rožmberka roku 1259. Vítkův Hrádek, Poděhúsy a četné další menší hrádky zahustily systém mocenských opor ve vítkovské krajině, která postupně obkličovala zbývající královskou doménu a přibližovala se k významným bodům přemyslovské moci.

Dosavadní územní správa českého státu se za nových podmínek stávala čím dál méně efektivní, v jistých ohledech dokonce nemožnou. Kastelánům starých přemyslovských hradišť přímo na svěřeném teritoriu vyrůstala panství šlechtických velmožů s vlastním správním systémem, nad jejichž územím kasteláni ztráceli vliv. Sami tito přemyslovští úředníci usilovali o uchvácení alespoň menších statků v okolí „svého“ hradiště, a připojovali se tím k vrstvě rodící se nižší šlechty. Hradská soustava tak okolo poloviny 13. století prakticky dožila a rozpadla se, ať už samovolně anebo z vědomého panovníkova rozhodnutí. Bylo třeba ji nahradit novými strukturami moci, výkonnějšími a perspektivnějšími, k nimž patřila zejména města a kamenné hrady, mezi něž se rozdělily funkce hospodářské a vojenské. Zřetelně vidíme tento vývoj na příkladu jihočeských hradišť, kdysi tak důležitých, jejichž význam ale během několika málo desítek let zcela vyprchal. Roku 1243 je na Doudlebech zaznamenán poslední kastelán Jindřich a na Netolicích dokonce ještě o deset let později kastelán Jaroslav, načež obě centra definitivně ztratila svou funkci. „Jejich“ krajinu už mezitím začínala ovládat nová střediska moci, správy a obchodu.

Vlastní královská doména, bezprostředně ovládaná panovníkem, byla sice ztenčena, ale stále představovala obrovské území, i když nesouvislé a rozervané do více částí. Její potenciál, ať už v rovině politické, mocenské či ekonomické, dlouho zůstával jen nedostatečně zúročen. To se však mělo změnit. Čeští králové 13. věku svou doménu upevňovali zejména budováním hradů, měst a klášterů ve snaze vytvořit z ní lépe fungující celek, přinášející kromě jiného finanční zisk. V tom tedy tkvěl hlavní rozdíl mezi dřívějším a novým systémem: zatímco starší hradiště pokrývala víceméně celé území Čech, nová založení se musela omezit na přímé královské državy. Jejich mocenské a ekonomické možnosti přitom hranici určitým způsobem překračovaly, jak to lze pozorovat především u velkých měst, která na sebe strhávala hospodářský vliv nad širokou oblastí. Příklad Českých Budějovic se stane v tomto smyslu velmi zřetelným.

Zpočátku se ale zakladatelská aktivita Přemyslovců soustředila spíše na úrodné, staré sídelní oblasti středních a severních Čech a Moravy. Mezi prvními královskými městy mimo Prahu vznikly již v první třetině 13. století Uničov, Bruntál, Opava, Znojmo, Jemnice, Hodonín či Litoměřice, během druhé třetiny se pravděpodobně přidružilo Stříbro, Lohovice, Žatec, Cheb, Přerov, Olomouc, Písek, Kolín, Kouřim, Břeclav, Most, Uherské Hradiště, Jevíčko, Čáslav, Chrudim, Klatovy, Vysoké Mýto, Ústí nad Labem, Louny, Kadaň, Domažlice, Plička. Již z tohoto výčtu je zřejmé, že velká rodina královských měst se rozrůstala převážně mimo jižní Čechy,

kteří byli v přemyslovských očích spíše odlehlou, kopcovitou a hospodářsky druhořadou oblastí. Osobně sem čeští králové zavítali jen zřídka, doložen máme pobyt Václava I. v Písku roku 1243 a jeho syn Přemysl Otakar se poprvé na jihočeském území objevuje na podzim 1251 v Netolicích.

Zbývající přemyslovská enkláva v jižních Čechách byla vklíněna mezi rozsáhlé državy klášterů, Vítkovců a jiných šlechtických rodů. Nepředstavovala v žádném případě zanedbatelný celek, i když přívlastek „ztenčená“ je tu na místě: táhla se od severu v pásu podél Vltavy až téměř